

AZ ERDÉLYI MAGYAR MŰEMLEKEK ÉS A ROMÁNOK

AZ ÖSSZEOMLÁS UTÁN Erdély új urai lázas sietséggel igyekeztek berendezkedni s átformálni az ország ezeréves szellemi képét. Nem felejtkeztek meg a műemlékügyről és a művészettörténetről sem. 1922-ben megalakul a Comisiunea Monumentelor Istorice, a történelmi emlékek bizottságának erdélyrészi szakosztálya, Lapedatu professzornak, a többszörös liberálistársi kultuszminiszternek elnökletével. Erdély múzeumainak élére és a kolozsvári egyetem műtörténeti előadói székébe egy addig jóformán ismeretlen román fiatalember kerül: Coriolan Petranu, nagyilondai előnével magyar nemes, Strzygowski nemrég végzett tanítványa a bécsi egyetemen. Petranu 1920-ban magántanár, majd rövidesen rendes tanár lesz Kolozsvárt s nagy missziót érez magában: románáá színezeni át Erdély gazdag múzeumait és közgyűjteményeit, majd megírni Erdély román művészettörténetét. Egyik sem könnyű dolog. Első muzeológiai munkájában, amelyben Erdély, Bánát, a Körösvölgy és Máramaros gyűjteményeivel foglalkozik, szélesen ecseteli az átszervezési programot. Az Erdélyi Múzeum gyűjteményeit a „három nemzet” tulajdonának szeretné látni, megfélekedve arról, hogy alapításakor tiszta magyar jellegét többször hangsúlyozták s arról, hogy a románság ezzel nem törődve, „de facto” már régen rátette kezét. Különös s ritkán hallott programponja a „demokratizálódás”. Ez alatt azt érti, hogy a múzeumok ne a történelem relikviáit részesítsék előnyben, hanem a néprajzi anyagot; ne a viharvert fegyvereket, régi fólíánsokat, díszmagyaros portrékat és százados sírköveket, hanem a hímezéses román pruszlikokat és fejkötőket.

Ez a múzeumi program az elmúlt évtized alatt sokat haladt előre. Petranu szívéhez a román művészettörténet problémája áll a legközelebb. Nemzeti művészettörténethez elsősorban nemzeti műemlékek kellene. Erdély román műemlékei kizárólag egyháziak s egypár provinciális kőtemplomot leszámítva, tisztán újabbkori népi építkezések, így került előtérbe a görög keleti és görög katolikus fatemplomok kérdése és lett nemzeti ügyg. Tágabb értelemben Erdélyből Bizáncot kellett csinálni, Nyugatból Keletet. A művészettörténeti átértékelés egyik legnehezebb bűvészmutatványát kísérli meg ezzel Petranu. A bizánci művészet legutolsó, csendes gyűrűzését csak festésükben mutatják ezek a fatemplomok s milyen nehéz feladat művészig és történetileg fölébe helyezni annak a kiterjedt és mély gyökeret eresz-

tett nyugateurópai műgyakorlatnak, mely századokon át a várak, dómok, templomkastélyok s városi házak ezreit építette fel Erdélyben és díszítette számyasoltáiraival, szobraival, ötvösműveivel! Ahol valóban volt keleti művészet: a vajdaságok művészeti képe merőben különbözik mindmáig Erdélytől. Két külön világ ez, külön népiséggel, külön erkölcsökkel és gyökeresen más egyházi, világnézeti beállítottsággal s geopolitikai feltételekkel. Petranu tulajdonképpen mást nem is tehet: tudományos képviselője az erdélyi románságnak s Nagy-Románia nemzeti ideológiájának képébe kell Erdély műemlékeit beleolvasztania.

Ma már a románság mind nagyobb százalékát képezi Erdély lakosságának. Az állami, városi, falusi élet, a közigazgatás, az élet ezernyi ezer, égetően aktuális jelensége valóban Romániává varázsolja a felszínen Erdélyt. A történelmi múlt csak az öregebb generáció köztudatában él s mind fakóbbá sárgul elnéptelenedett könyvtárak elavult kiadványainak lapjain. De él s látható — a műemlékekben, a templomokban, Kolozsvár, Nagyenyed, Déva piacterén, a magyar váromladékokban és kastélyokban, Segesvár, Szeben bűbajos utcasorain s a rengeteg égbenyúló, kisebb-nagyobb templomtornyon. Szóval Erdély kőbefaragott arculatán. Ezt az arcot nem könnyű átkendőzni pusztá publikációkkal. Újabban, igaz, a hivatalos építkezés a bizánci stílust tette uralkodóvá s egymásután emelkednek a hegyi városkákban a nyomott kupolás templomok. De elvégre a műtörténet a múlttal foglalkozik.

„Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel“ — jól bevált elvéhez folyamodott Petranu tanár. Segítségül hívta történelmi szofizmáihoz a szászság tudósait. A szászok az erdélyi magyarságot csaknem minden téren cserben hagyták, vele közös kisebbségi politikát nem folytattak. Ahol csak lehetett, különösen az első időben, igyekeztek a védtelen magyarokat hátbatámadni. Így állott a szász műtörténészek veteránja, Roth Viktor, Petranu Coriolan mellé. Ez utóbbi Roth munkáira való hivatkozással hirdeti, hogy Erdélyben magyar művészet sohasem volt, ami értékes és számbavehető lenne; ha volt is, szász mesterek alkották, vagy a legjobb esetben bevándorolt németek. A nyugati kultúra igazi védői a szászok voltak Erdélyben, nem a magyar grófok, akik csak a kizsákmányoló, elnyomó, lelketlen oligarchia szerepét játszották.

Petranu világosan látja maga előtt műtörténelmi feladatait. Az „Orient oder Rom“ strzygowski-i dilemmája egymagában még nem elég érv a magyar művészet története ellen. Ügyes dialektikával játssza ki tehát a német és más idegen fajú mestereket s a művészetünkben jelentkező külföldi hatásokat a magyarság alkotásaival szemben. Megtűzdeli cikkeit elavult magyar szakírók találmára kiragadott mondataival s így első pillantásra tetszetős vádiratokat szerkeszt ellenünk. Munkáit nagy külföldi nemzetek nyelvén jelenteti meg, fáradozásai külföldön nem jelentéktelen visszhangra találtak s büszkén gyűjti csokorba a francia, angol és német tudósok udvarias leveleit (a „Bisericiile de lemn ale Românilor ardeleni in lumina aprecierilor straine recente“ című kötetében). 1932-ig már nagyszámú

műve látott napvilágot s mindenütt végigvonul indulatos, magyarellenes tendenciája. Az erdélyi magyar tudományos élet, amely tompa ájultságából csak a húszas évek végén kezdett magához térni, értetlenül és tanácstalanul állott e munkák s e harc előtt. Egyideig a magyarországi tudományos körök sem vetettek ügyet rá. Az összecsapás azonban nem késztetett soká.

A LEGUTÓBBI STOCKHOLMI XIII. nemzetközi műtörténeti kongresszuson Petranu „Neue Forschungen auf dem Gebiete der Holzbaukunst Siebenbürgens“ címmel közölte új teóriáit. A magyar delegátusok egyike, Felvinczi Takács Zoltán hozzászólt az erdélyi fatemplomok kérdéséhez. Kétségbevonta Petranu elfogult álláspontját a nemzeti művészet tekintetében. Rámutatott, hogy ezek a fatemplomok inkább regionális, mint nadonális karakterűek. Erdély faépítészetét azonban nem ismerve, csak általánosságban nyilatkozott. Petranu hevesen válaszolt és a magyarokat vádolta meg elfogultsággal, akik a „magyar“-t következetesen egybezavarják a „magyarországiéval. A fatemplomokra vonatkozó elméleteket már az is igazolja, hogy szerinte csak a románoknak vannak ilyenemű emlékei Erdélyben.

Gerevich Tibor a kongresszuson való felszólalásában rámutatott, hogy a művészettörténet nézőpontjai nem azonosak a politikai történetével. Az egyetemes művészettörténet kátyúba jut, ha a nemzeti művészet kérdését a nemzeti nyelv eszméjével azonosítjuk. A jelenlegi politikai változások még nem szolgáltatnak elég jogcímet ahhoz, hogy a magyar művészetet, amely évezredes fejlődése folyamán a Kárpátok medencéjében egységes művészeti szellemet kristályosított ki, érdemétől és egyéni vonásaitól megfossszuk.

Ugyanezen év, 1933 őszén, Kampis Antal a „Századokéban éles cikkben kritizálta Petranu művészettörténeti tevékenységét. Az ironikus, de helyénvaló írásra Petranu a „Gand Romänesc“-ben, a kolozsvári román értelmiség új és harcos folyóiratában ugyancsak vehemensen válaszolt. Hasonló türelmetlenség és elfogultság vezette tollát az újonnan megindult „Revue de Transylvanie“ hasábjain megjelent tanulmányában (1934), „L’histoire de Part hongrois au service du révisionnisme“ meglepő cím alatt. A magyar revizionista propaganda ismertetése után a szakembereket támadja meg, főképpen Gerevichet. Hosszasan bizonygatja, hogy Erdélyben igenis volt román művészet. A nyugati műgyakorlat tisztára szász volt; a magyar művészet provinciális jellegű, minden eredetiségnek híján van, de annál magasabb mértékkel mérhetők az ókirályságbeli műalkotások. A magyar mecénás családok jórészt román (!) és idegen eredetűek. A magyar műtörténészek már régen letértek a tiszta tudomány mesgyéjéről és a revizionista politika szolgálatába állítják tevékenységüket. Cikkeik nem vehetők figyelembe, de annál inkább a román népművészet termékei, amelyek kiváló érvül szolgálnak a revízió ellen.

E cikk szokatlan hangja és tudományos beállítása joggal kelthetett kínos meglepetést. Az erdélyi művészet vitája szélesebb körökben keltett érdeklődést. Fokozta Petranu agresszivitását az a körülmény is, hogy a magyar kutatók, pestiek és erdélyiek egyaránt, mind többet és

mind rendszeresebben kezdtek foglalkozni Erdély műtörténetével. Magyar műtörténésznek, tágabb értelemben olyan szakembernek, aki a nyugati stílusú műemlékekkel foglalkozik, kimeríthetetlen bőségben akad anyag Erdélyben s nem szorul rá a fatemplomokra. Az új kutatások új anyagot hoztak felszínre, s Gerevich Tibor a Magyar Szemle-ben (1934, XXII. köt.) Erdély művészetének nagyvonalú szintézisét rajzolta meg. A cikk nem száraz adatszerűséggel foglalkozik Erdély művészettörténetével, hanem átfogó pillantással mutat rá a döntő momentumokra és arra a szellemiségre, amely Erdély művészetének jellemzője. A vezető gondolat, Erdély művészetének Magyarországgal való szoros egysége világosan domborodik ki a fejtegetésekben. Meggyőző érveléssel bizonyítja be Gerevich, hogy a francia és olasz hatás döntőbb volt művészetünk kialakulására, mint a német. Néhány találó mondattal a román aspirációkat is megérdemelt mértékre szállítja le. Egy utójegyzetben Petranu Revue de Transylvanie-beli cikkére is válaszol. Jogos méltatlankodással utasítja vissza a tónust, amely nem lehet tudományos érvelés eszköze. A névelemzésre épített művészettörténet tarthatatlanságát szellemesen bizonyítja be magának Petranunak személyével.

A Gand Románesc 1935. évi számaiban Petranu új cikkeket írt, miután a kolozsvári „Patria“-ban, a nemzeti parasztpárt napilapjában kikelt Gerevich ellen. Elsőben a nagyváradi Bíró Józsefnek, Gerevich tanítványának munkáit tette bírálat tárgyává. Bírónak az erdélyi barokkot tárgyaló munkái a szakirodalomban megérdemelt feltűnést keltettek; Petranu a barokk magyartalanságával érvel s hangsúlyozza, hogy az erdélyi barokknak semmi köze nincs a magyar művészethez. A februári számban Gerevich Magyar Szemle-beli tanulmányával polemizál, hosszan és szenvedélyesen. Sok újat itt nem mond: részletvitákba kapaszkodik bele, a német eredetű mestereket hánytorgatja s leszögezi, hogy amíg Magyarországon a tudomány álarca alatt revizionizmust üznek, addig együttműködésről a magyar és román tudósok között szó sem lehet. Áprilisban pedig Buday Árpádnak egy régebbi tanulmányát szedi elő. Az egykori kolozsvári egyetem nagytekintélyű régészprofesszorát egyszerűen dilettánsnak titulálja s gépiesen olvassa fejére a politikai elfogultságot.

A mindjobban elmérgesedett vitában az Erdélyi Múzeum legutóbbi kötetében új és tárgyilagos hangon szólalt meg Bíró József „Magyar művészet és erdélyi művészet..” című terjedelmes tanulmányával. Bíró főképp módszertani kérdésekkel foglalkozik s mindvégig hangoztatja, hogy a román szakirodalmat nem lehet agyonhallgatással, vagy éppen ökölrázással elintézni, hanem tudományos vita tárgyává kell tenni a felmerült problémákat. Érveit nem a magyar, hanem az új román irodalomból veszi, Iorgát, Ballot, Metešt és a román tudomány kiválóságait idézi. Minden szenvedélyesség nélkül mutatja ki pontról-pontra Petranu ellentmondásait, midőn kétféle mértékkel mér. Mert vajjon a román fejedelemségek művészete milyen forrásokból származik? A késő bizánci művészet egy mellékhatása ez, amely három századdal később indul meg a magyarnál. Hatásai Konstantinápolyból, Szerbiából, Kisásziából vagy Moszkvából jönnek, a kiváló mesterek törökök, görö-

gök, örmények, georgiaiak, oroszok, macedónok, szászok, vagy szerbek. Ezt elismeri Iorga is (származására nézve maga is görög), valamint az összes komoly román tudósok. Milyen joron beszél akkor Petranu román nemzeti művészetről, ha a fejedelemségek művészete különféle hatások konglomerátuma s idegen mesterek alkotása? S ha ennek ellenére is beszél román művészetről, akkor mi joron vonja kétségbe a magyar művészet létjogosultságát, amelynek magyar vonásai félreismerhetetlenek és magyar mesterei letagadhatatlanok? Hasonlóan hangoztatja lépten-nyomon Petranu, hogy a magyar mecénások és megrendelők százai nem jöhetnek számba a nemzeti művészet kérdésében. Büszkén idéz ellenben nem egyszer huszonöt templomot, amelyet román vajdák és kalugyerek alapítottak Erdélyben (az „elnyomás“ beszédes tanúbizonyosságául), mint az erdélyi román művészet jelenségeit. Minő világos és kézzelfogható itt is az ellentmondás!

Az Erdélyi Múzeum cikke a román népművészettel az erdélyi magyar nép csodálatos gazdagságú népművészetét állítja szembe, amely a faépítészetben is kiválót alkotott. Rámutat, hogy a magyar fatemplomok százai is épültek Erdélyben s a még meglévők bizonyítják, hogy a magyar fatemplomok szolgáltak mintaképpül a románokénak. Végül Biró az erdélyi barokk sajátos vonásaival foglalkozik, amely Erdély művészeti képét még szorosabban fűzi Magyarországhoz.

Az ERDÉLYI MÚZEUM cikkével a magyar-román vita érdemi, tudományos mederbe terelődött. Valószínű, hogy válasz nélkül ez az írás sem fog maradni. Félő azonban, hogy az objektív tenort (amely egymagában elég a magyar művészet védelmében) a vitázók nem fogják megőrizni. Elsősorban azért, mert magyar szakíróink egy része még mindig nem tud attól a tévhittől megszabadulni, hogy nemzetiszínű frazeológiával fogják a dolog könnyebbik végét és könnyedén intézzék el ezeket a komoly kérdéseket. A román nyelv és irodalom nem ismerése itt nagy szerepet játszik. Másrészt pedig Petranuék ingerlékenységgel és türelmetlenséggel, meg az erdélyi magyarokon való ütéssel akarják betömni a tudományos érvelés tátongó réseit. Hiszen világos, hogy az aktív politikai cél a román szakírók célja, s a történelmi és műtörténeti igazságok hangoztatásával a magyar szakírók nemhogy „revízió“-t követele nének, hanem birtokállományukat akarják megvédeni. Mivel pedig a műemlékek a „alakon belül“ vannak, Petranu magas lóról beszélhet. Mi sem egyszerűbb román részről, mint a pesti kutatók beutazását meggátolni (aminek nem egy esetét tudjuk), vagy, ha már leutaztak, munkájukban őket lépten-nyomon meggátolni. Az autochton kutatók kicsiny csoportja már régóta meg van félemlítve Petranu türelmetlen és a tudományos etikába ütköző magatartásától. Aki Erdélyben járatos manapság, az tisztában van vele, hogy a „revizionista“ megbélyegző jelzője nem igen növeli a közbátorságot. Ha Petranu revizionistának kiált ki mindenkit, aki Erdély nyugati stílusú emlékeivel foglalkozni mer, akkor rövidesen nem fog senki egy szót sem írni ebben a tárgyban. Köztudomású, hogy Petranu és Daicovici magántanár, a műemlékbizottság titkára, milyen hévvel üldözik a még megmaradt magyar múzeumi tisztviselőket, mert magyarul is le merték írni a helység-

neveket egy-két közreadott írásukban. És hol van ma független tudományos kutató Erdélyben? Ki az, akit nem érhet utól a politikai üldözés sorsa?

MAGYAR KISEBBSÉGPOLITIKAI SZEMPONTBÓL nézve ez a szakkérdésnek látszó vita szomorú tanulságokat rejt magában az erdélyi tudományosság jövőjét illetően. Igaz, hogy e csepp vízben is benne van a tenger. Az erdélyi tudomány, az Erdélyi Múzeum tudósainak kicsiny csoportja, már régóta teljesen el van vágva a magyar szakirodalomtól, így különösen a történetírás. Magyarországi történeti és művészettörténeti könyvek és szaklapok nem juthatnak be oda s az erdélyi szellemi életet mesterségesen szigetelik el tőlünk. A szépirodalomnak nyitva áll az út, de a történetírók előtt magasra emelkedik a tilalomfa. Új magyar tudósgeneráció alig nő fel Erdélyben. Hogyan is remélhetünk a román tanároktól oktatott magyar egyetemi ifjaktól ezt a miszsiót? Az öregek lassan-lassan elhallgatnak, existenciájukat, sovány nyugdíjukat féltik. Szomorú prófécia, hogy a magyar történeti kutatás rövidesen egészen elhallgat Erdélyben. Hogy ennek milyen nagy nemzetpolitikai jelentősége van, azt bárki elgondolhatja. Ezzel szemben Petranuék könyvei alaposan be fogják hálózni a világgözüleményt. Ez ugyan még csak a kisebbik baj volna. Nagyobb baj, hogy pusztulnak és fognak a magyar műemlékek. Átépítés, lerombolás a sorsuk s erre nem egy példát tudunk, hiába tiltakozik fenköltén Petranu a műemlékrombolás rágalma ellen. A kolozsvári napilapok többször megírták, hogy a kolozsvári Újhelyi Gábor-féle 1724-i ötvös-ház gyönyörű faragott reneszánsz ablakait a ház tulajdonosa, Dáianu Ilié esperes, a történelmi emlékek bizottságának tagja döntette ki. Átépítették román diákotthonná a Farkas-utcai régi színházat, amelyhez a magyar színészet hajnalának annyi dicsőséges emléke fűződik. A házsongárdi temető százados sírköveit büntetlenül lopják; most készül a rádió-leadóállomás terve Mátyás király szülőházából. És hol van már a zilahi Wesselényiszobor, Fadrusz híres műve? Ezek csak szórványos példák, de jellemzik a helyzetet. Az idő vasfoga csak segíti ezt a folyamatot. A magyar egyházaknak és főuraknak mind csekélyebb anyagi erejük lesz ahhoz, hogy a birtokukban lévő egyházi és történelmi emlékeket fenntartsák, vagy restaurálják. S végül az új, hivatalos építkezések a felületen is át fogják formálni Erdély régi képét a neobizantin házak és templomok tömegével. Padányi Gulyás Jenő cikke a Magyar Szemle hasábjain már rámutatott erre a körülményre.

A román művészettörténet a felkapaszkodott hadigazdag benyomását teszi, aki vagyonával ősoket és páncélos lovagokat vásárol frissen vett kastélyába. Mennyivel nobilisabb volna, ha az új és virágkorát élő nép büszkén hirdetné a jelen birtokát, de a múltat nem bolygatná s a történelmi dicsőséget meghagyná nekünk. Ezzel azonban ők nem elégednek meg s a múltat is a jelen képére akarják átformálni. Nem valami nemes, és épenséggel nem tudományos munka ez...